

Devyniaragio elnio semantikos akcentai

Nijolė LAURINKIENĖ

Straipsnyje siekiama atskleisti lietuvių kalendorinių dainų mitinio vaizdinio – devyniaragio elnio prasmę. Pateikiama naujesniais duomenimis papildyta mitologemos interpretacija. Naudojantis istoriniu-lyginamuoju metodu, pasitelkiant kitų tautų mitologijos faktus, mėginama rekonstruoti devyniaragio elnio kaip su mitopoetine pasaulėžiūra susijusio vaizdinio semantiką. Manoma, kad ši mitinė figūra galėjo turėti ryšį su pasaulio atgimimu, su saule ir pasižymėjo kai kuriais senajai kosmologijai būdingais pasaulio modelio bruožais.

Devyniaragis elnias – vienas įdomiausių lietuvių kalendorinių dainų mitinių vaizdinių, tai – užkoduotą prasmę slepiantis savyje ženklas, simbolis. Jo prasmė gali būti atskleista tik įsigilinus į visą šiuose tekstuose užfiksuotą mitologinės informacijos sistemą bei gretinant elnią su analogiškais kitų tradicijų mitologemomis. Apie elnią kaip mitinę figūrą jau buvo rašyta autorės knygoje „Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose”.¹ Konstatuotas šios zoomorfinės būtybės ryšys su archajiškuoju dainų semantikos sluoksniu – mitopoetine pasaulėžiūra, kosmologiniais vaizdiniais, pabrėžti elnio kaip pasaulio modelio bruožai. Nuo šios knygos išleidimo praėjo jau bene dešimtmetis. Pastaruoju metu, toliau gilinantis į kosmogoninio mito ir su juo susijusios pasaulėžiūros atkūrimo problemą, teko sugrįžti prie aptariamą mitologemos prasmės. Kadangi pastebėta naujų detalių lietuvių ir kitų tautų tradicinėse kultūrose, patvirtinančių elnio kaip mitologizuoto gyvūno sampratą, bus pateikta tomis detalėmis papildyta, patikslinta lietuvių dainų elnio prasmės interpretacija.

Archeologiniai duomenys

Elnias arba briedis nuo seno buvo garbinamas daugelio tautų: Sibiro, kaukaziečių-iberų, taip pat keltų, germanų.² Elnias bei briedis laikyti sakraliais gyvūnais ir baltų. Tai liudija ne tik žodinė poetinė kūryba, bet ir archeologiniai duomenys. Briedis – Pabaltijo akmens amžiaus vaizduojamame mene bene populiariausias žvėris.³ Reikėtų

priminti, kad briedis – elnių šeimos gyvulys. Tad kalbant apie briedį galima turėti galvoje, kad tai – elnio rūšis. Beje, šnekamojoje kalboje ir tautosakoje briedis, kaip ir elnias, kartais pavadinamas devyniaragiu (LKŽ I p. 1043). Šiame straipsnyje elnias ir briedis glaudžiai siejami – ir dėl jų realios biologinės giminystės, ir dėl panašaus vaidmens mitopoetinės pasaulėžiūros vertybių sistemoje.

Kasinėjant Šventosios gyvenvietę, aptikta apeiginių lazdų su briedžio galvutėmis viršuje, datuojamų neolito epocha. Be to, gintarinė briedžio ar elnio galvutė buvo Juodkrantės lobyje. Ramutės Rimantienės teigimu, briedžių bei elnių atvaizdų rasta ne tik dabartinėje Lietuvos teritorijoje (tiksliau – Narvos kultūros srityje), bet „labai plačiai, kur neolite svarbiausias verslas buvo medžioklė, t. y. Šiaurės ir Rytų Europoje”.⁴ Archeologė Laima Vaitkunsienė briedį laiko mitiniu baltų gyvūnu. Remdamasi archeologinių kasinėjimų duomenimis ji teigė, kad briedžio įvaizdis metalo dirbiniuose datuotinas V–VI a. Jos nuomone, šio mitinio gyvūno ideograma (greta vandens paukščio ir gyvatės motyvų) buvo išreiškiamos to meto žemdirbių kosmogoninės pažiūros. Be to, tvirtinama, kad briedžio motyvas genetiškai galėjo būti susijęs su vietinėmis kultūromis, siekiančiomis net neolito epochą.⁵ Taigi archeologijos faktai leidžia kelti mintį, kad briedis – mitinis ir ritualinis baltų gyvūnas. Tokia prielaida galima ir briedžio giminaičio elnio atžvilgiu. Beje, iš archeologiniuose radiniuose aptinkamų schematizuotų žvėries su išsišakojusiais ragais atvaizdų, ko gero, nelengva nustatyti, kas tai – elnias ar briedis.

Ryšys su pasaulio atgimimu

Kai kurių tautų mituose elnias arba briedis siejamas su pasaulio atgimimu. Tai galėjo būti grindžiama šių gyvūnų savybe kasmet numesti ragus ir jų vietoje atsiauginėti naujus.⁶ Vienas pagrindinių evenkų pavasario šventės ritualų buvo kosminio briedžio medžioklės inscenizavimas. Tai būdavo atliekama kiekvieną pavasarį, kai taigoje atsirasdavo pirmoji žaluma ir gyvulių prieauglis. Pavasario sutikimo apeigos, vadintos inkonipka, trukdavo dau-

gelį dienų. Jų metu mitinis žvėris būdavo genamas apeigų dalyvių – medžiotojų tol, kol būdavo nudobiamas. Tačiau po to medžiotojų užmuštas žvėris stebuklingu būdu atgydavo. Kartu su juo atgydavo, kaip įsivaizdavo evenkai, ir visa gamta.⁷ Vadinasi, kosminis briedis būdavo sunaikinamas tam, kad vėl atgytų ir paskatintų jį supančio pasaulio atsinaujinimą.

Su pavasario švente, būtent šv. Jurgio diena, elnias buvo siejamas gruzinų tradicijoje. Tikėta, kad dievybė šią dieną atsiųsdavusi šventės dalyviams elnią. Abchazijoje per Jurgines Ilori šventovėje, kaip buvo įsivaizduojama, įvykdavęs stebuklas: pats šv. Jurgis atsiųsdavęs jautį paaukuotais ragais, kuris, manoma, buvęs vėlyvesnė elnio transformacija.⁸

Lietuvių elnias taip pat turi ryšį su švente, tik ne su pavasario, o su žiemos, t. y. su Kalėdomis. Devyniaragio elnio vaizdinys figūruoja dviejuose kalėdotojų dainų tipuose (LDK Kl 338, 339; pirmąjį sudaro 28 variantai, antrąjį – 16). Manoma, kad Kalėdos savo senuoju sluoksniu buvo susijusios su mitopoetine pasaulėžiūra ir galėjo reikšti šventę, kurios pagrindinė funkcija – pasaulio ir žmogaus, atsidūrusių kritinėje būklėje, atnaujinimas. Tad lietuvių mitinis elnias yra įtrauktas į dainų, lydėjusių Kalėdų apeigas, tekstus.

Elnio kaip pasaulio modelio bruožai

Lietuvių dainose elnias vaizduojamas kaip devyniaragis gyvūnas, ant kurio pirmo rago dega ugnelė, o ant devinto – kalveliai kala:

Atlėkė elnias
Devyniaragis,
Lėliu kalėda kalėda.

An pirmo rago
Ugnelė degė,
Lėliu kalėda kalėda.

ČDzP p. 28

Atlakia alnias
Devyniaragis,
Oi kalėda kalėda!

Vandeny žiūro
Ir ragus skaito,
Oi kalėda kalėda!

Ir jis atlėkįs
Vandeny žiūro,
Oi kalėda kalėda!

An ragelių
Nauja seklyčia,
Oi kalėda kalėda!

Toj seklyčioj
Kavoliai kala,
Oi kalėda kalėda!

LTR 2209(38)

Tai, žinoma, ne realus, o mitologizuotas žvėris. Elnio vaizdinys užfiksuotas taip pat latvių, ukrainiečių, lenkų, bulgarų, serbų, makedoniečių, rumunų, gruzinų dainose.⁹ Tad šio vaizdinio paplitimo arealas išties platus, ir tai patvirtina jo autentiškumą.

Apie elnio mitinį pobūdį visų pirma galima spręsti iš neįprastos šio vaizdinio struktūros. Devyniaragis dainų elnias primena milžinišką gyvūną, kadangi ant jo ragų kala kalviai ar netgi ant jų patalpinama „seklyčia“ – tam tikras statinys, kuriame tie kalviai dirba (LTR 2209/38/). Šio vaizdinio struktūros specifika gali būti suvokta ir paaiškinta tik pasiremiant mitinio mąstymo logika. Elnio ryšys su ugnimi, kalviais – ne chaotiškos, alogiškos fantazijos padarinys. Šios mitologemos struktūra atrodo visiškai motyvuota interpretuojant ją mitopoetinės pasaulėžiūros aspektu. Reikia manyti, kad sudėtingu elnio vaizdiniu veikiausiai buvo atskleidžiamas tam tikras mitinio pasaulio fragmentas. Ši zoomorfinė būtybė aprėpia, sujungia mitinio universumo elementus, savo realiais gabaritais pranokstančius ją pačią. Tad elnias turi pasaulio modelio bruožų. Elnias gali būti gretinamas su būdinguoju pasaulio modeliu – Pasaulio medžiu. Abu jie turi ryšį su skaičiumi „devyni“. Dainuojamojoje tautosakoje mitologizuotas medis dažnai vaizduojamas kaip devyniašakis (*Ant aukšto kalno / Trys qžuolėliai / Po devynias šakeles. / Ant kožnos šakos / Po gegužėlę / Kas rytelį kukavo. LTR 1226/19/; žr. taip pat JSD 473, 624, 643; TD V 51*). Šakų skaičius – paprastai septyni ar devyni – nurodomas apibūdinant mitologizuotą medį ir kitų tautų folkloriniuose ar panašaus pobūdžio tekstuose. Mircea Eliade's teigimu, septynios bei devynios pasaulio medžio šakos Centrinėje ir Šiaurės Azijoje, pietryčių Sibiro tautoms reiškė dangiškas zonas, kosmoso lygmenis.¹⁰ Galbūt su analogiška prasme siejasi ir elnio devyni ragai. Kaukazo-iberų tautų mitologijoje žinomas elnias su didžiuliais išsišakojusiais ragais, kuriais galima nusigauti į viršutinį pasaulį.¹¹ Šiuo požiūriu – padėdamas pasiekti viršutinę kosmoso sferą – elnias atlieka mediatoriaus vaidmenį. Pabrėžtina, kad būtent ragai yra jungiamoji grandis su viršutiniu pasauliu. Elnią atlikus mediatoriaus funkciją liudija ir evenkų mitologija. Evenkai tikėjo, kad kosminis žvėris elnias, medžiojamas per gamtos atgimimo šventę ikonipka, būdavo persekiojamas aplankant kitus pasaulius: iš viduriniojo nusileidžiama į apatinįjį, o paskui pakylama į viršutinį.¹² Tarpininkavimas tarp pasaulio sferų yra vienas būdingų pasaulio modelio ypatumų. Tačiau ši elnio funkcija lietuvių dainuojamojoje tautosakoje nėra aiškiai išreikšta. Todėl

įmanoma tik kelti prielaidą apie tokios devyniaragio elnio funkcijos galimybę.

Elnias ir saulė

Atkreiptinas dėmesys į vieną lietuvių devyniaragio elnio detalę: *Ant pirmo rago / Ugnelė degė* (ČDzP p. 28). Ant elnio rago deganti ugnelė greičiausiai aiškintina kaip užuomina į saulę. Tai atrodytų visiškai įtikėtina, žinant, kad daugelyje tautų elnio vaizdinio simbolika siejama su saule, o elnias netgi gali būti laikomas saulės gyvūnu.¹³ Tokia ugnelės ant elnio ragų interpretacija būtų logiška ir ta prasme, kad prieš Kalėdas įvyksta solsticija, po kurios ima ilgėti diena. Saulės grįžimą, matyt, reikėdavo paskatinti tam tikromis apeigomis. Dėl to kalėdotojai dainuodavo apie atbėgantį devyniaragį elnią, ant kurio rago dega ugnelė. Ja tikriausiai buvo suvokiama ne kas kita kaip saulė.

Ypač raiškiai elnio ryšį su saule patvirtina evenkų mitologija. Pasakojama, kad kosminis briedis Chenglen pagrobta iš dangaus saulę. Prasideda amžina naktis. Tarp vidurinėje žemėje gyvenančių žmonių atsiranda didvyris Mainas, kuris su slidėmis išvyksta ieškoti saulę pagrobusio briedžio. Jis pasiveja briedį, šauna iš lanko, ir strėlė sužeidžia briedį. Mainas išlaisvintą saulę gražina žmonėms. Šis mitas buvo siejamas su pavasario atgimimo švente ir iš viso juo buvo aiškinama dienos ir nakties kaita.¹⁴

Viename Ivolginsko stelos atvaizde iškaltas elnias su saulės disku virš ragų. Saulė pavaizduota kaip spindintis veidrodis. Nuo seno spindintis veidrodis simbolizavo saulės diską.¹⁵ Šis Užbaikalės senosios kultūros paminklas – plokštė su joje iškaltu elniu ir saulės disku ties ragais asocijuojasi su lietuvių kalėdotojų dainų devyniaragiu elniu, ant kurio rago dega ugnelė.

Briedis galėjo būti įsivaizduojamas Sibiro tautų ir kaip pati saulė. Aleksejaus Okladnikovo teigimu, taigos medžiotojams saulė buvo gyva būtybė – milžiniškas briedis, per dieną perbėgantis visą dangaus skliautą ir nakčiai nugrimztantis į pragarą, į beribę požeminę jūrą.¹⁶ Apie tokį saulės žvėrį, milžinišką briedį, pasakojama dolganų pasakoje. Vienas berniukas norėjęs sužinoti, kur dingsta nusileidusi saulė. Jis nuėjo į žemės pakraštį, prie jūros kranto, kur buvęs uolėtas iškyšulys. Sėdėdamas ant jūros kranto auštant berniukas išvydo nepaprastą vaizdą: „briedis iš vandens matyti: ragų galai tik kyšo”.¹⁷ Tad briedis dolganų pasakoje įkūnijo saulę.

Apie elnio ryšį su vandeniu užsimenama ir lietuvių dainose. Tik elnias čia ne vandenyje, o prie vandens: *Vandenin žiūri, ragelius skaito, / Oi kalėda, ragelius skaito* (TD V 311). Elnio sąsaja su vandeniu užfiksuota ir rumunų,¹⁸ lenkų (KH 255), bulgarų (BNT p. 348) dainose. Serbų dainuojama apie elnią vandenyje: *Јелен преплива*

мутну Мораву (BA p. 210). Iš tokių dainų fragmentų sunku ką nors spręsti apie elnio prasmę, tačiau elnio ir vandens ryšys vertas dėmesio.

Lietuvių elnio sąsajas su saule paremia dar ir tas faktas, kad aptariamo vaizdinio kontekstui priklauso kalvių mitinė figūra.

Elnias ir kalviai

Kalviai lokalizuojami ant devinto elnio rago arba „seklyčioje”, kuri yra ant elnio ragų:

Oi ir atbėga
Bistrus alnelis,
Lėliu kalėda, kalėda.

Bistrus alnelis
Devyniaragis,
Lėliu kalėda, kalėda.

An devinto rago
Kavolėliai kalė,
Lėliu kalėda, kalėda.

ČDzM 105a

Oi bėgįs bėgįs
Baikštusis alnis,
Lėliu kalėda kalėda.

Baikštusis alnis
Devyniaragis,
Lėliu kalėda kalėda.

An devinto rago
Nauja sveklyčia,
Lėliu kalėda kalėda.

Toje sveklyčioj
Kalveliai kala,
Lėliu kalėda kalėda.

LTR 912(267)

Kalvio, su kuriuo siejasi elnias, vaizdinys reikšmingas kosmogoniniu aspektu. Daugelyje archajinių tradicijų kalvis yra pasaulio elementų kūrėjas. Suomų ir karelių mitologijoje kalvis Ilmarinas nukala dangaus skliautą su šviesuliais, stebuklingą malūną Sampa, plūgą.¹⁹ Lietuvių mitologijoje kalvis taip pat pasižymi kuriamąja galia ir dalyvauja pasaulio kūrimo procese. Jono Malalos kronikos intarpe (XIII a.) minimas kalvis Teljavelis, kuris nukala saulę.²⁰ Enėjas Silvijus Piccolominis rašo apie nepaprastą didumo geležinį kūjį, kuriuo Zodiako ženklai išlaisvino galingo karaliaus pagrobtą saulę.²¹ Vienoje sakmėje pasakojama apie kalvį, gyvenusį senais laikais, tuomet, kai dar buvo tamsu. Jis nukalė saulę ir įmetė ją į dangų (LTR 4239/502/). Tad lietuvių istorinių šaltinių ir tauto-

sakos duomenys rodo, kad kalviai siejami su saulės sukūrimu, o jų įrankis – kūjis – su Saulės išlaisvinimu. Kalviai, kalantys ant vieno elnio rago, ko gero, kaip tik ir kala saulę. Juk, kaip minėta, elnias kai kuriose mitologijose turi ryšį su saule. Jis gali nešti saulę ant ragų arba pats reikšti saulę, jo ragai asocijuojasi su saulės spinduliais. Dainoje apie elnią užsimenama, kad kalviai nukala tokius daiktus kaip aukso žiedas, sidabro žirklys, auksinis puodelis, perlo vainikas (LTt I 215; ČDzM 105b). Visi šie daiktai – spindintys kaip saulė, o žiedas ir vainikas – dar ir apvalūs lyg saulės diskas. Taigi šios realijos gali būti vertinamos kaip saulės metafora arba kaip šios mitologemos tam tikra transformacija. Kadangi kalviai lietuvių mitologijoje gali būti suvokiami kaip saulės gamintojai, tai analizuojamoje dainoje juos interpretuotume kaip simbolinės saulės, susijusios su elnio vaizdiniu, kalėjus, jos išlaisvintojus. Juk apie Kalėdas, baigiantis seniesiems metams, kai tamsa trukdavo didžiąją paros dalį, turėjo būti aktualu laukti saulės ir jos šviesos. Tą saulę, matyt, atnešdavo elnias su ugnele ant vieno iš devynių ragų arba su kalviais, ją kalančiais.

SUTRUMPINIMAI:

- BA – Антолигија народних лирских песама / Избор и предговор В. Бурић. – Београд, 1958.
 BNT – Българско народно творчество : В дванадесет тома / Отг. ред. Д. Осинин. Т. 5. Обредни песни / Отбрали и ред. М. Арнаудов и Хр. Вакарелски. – София, 1962.
 ČDzM – Džukų melodijos / Sudarė ir parengė G. Četkauskaitė. – Vilnius, 1981.
 ČDzP – Džukų dainos : Priedas prie plokštelių komplekto / Parengė G. Četkauskaitė. – Vilnius, 1974.
 JSD – Lietuviškos svotbinės dainos / Užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę. – Petropilė, 1883; naujas leidimas: Lietuviškos svotbinės dainos / Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. – Vilnius, 1955. – [T.] 1–2.
 KH – Kotula H. Hej, Ieluja. – Warszawa, 1970.
 LDK Kl – Misevičienė V. Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos // Lietuvių liaudies dainų katalogas. – Vilnius, 1972.
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1941. – [T.] 1.
 LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
 TD – Tautosakos darbai. – T. V. – Kaunas, 1938.
 LTt – Lietuvių tautosaka. – T. I. Dainos / medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. – Vilnius, 1962.

NUORODOS:

1. Laurinkienė N. Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. – Vilnius, 1990. – P. 71–75.
2. Анисимов А. Ф. Космологические представления народов Севера. – Москва-Ленинград, 1959. – P. 20; Okladnikovas A. Elnias auksaragis. – Vilnius, 1969. – P. 64, 71; Simek R. Lexikon der germanischen Mythologie. – Stuttgart, 1984. – P. 170.
3. Butrimas A. Biržulio žynio kapas // Mokslas ir gyvenimas. – 1983, Nr. 2, p. 25.

4. Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1984. – P. 169.
5. Vaitkunskienė L. Mitologiniai ir ritualiniai simboliai m.e. I tūkstantmečio vidurio Lietuvos metalo plastikoje (2. Kosmologiniai vaizdiniai) // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. – 1987, t. 4(101), p. 53.
6. Becker U. Simbolių žodynas. – Vilnius, 1995. – P. 67.
7. Анисимов А. Ф. Мин. veik. – P. 14.
8. Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. – Т. I. – Москва, 1980. – P. 605.
9. Laurinkienė N. Min. veik. – P. 72–73.
10. Элиаде М. Космос и история. – М., 1987. – P. 159–163.
11. Мифы народов мира. – P. 603.
12. Okladnikovas A. Мин. veik. – P. 64, 71; Анисимов А. Ф. Мин. veik. – P. 20.
13. Becker U. Мин. veik. – P. 67.
14. Анисимов А. Ф. Мин. veik. – P. 12–13.
15. Okladnikovas A. Мин. veik. – P. 196–197.
16. Ten pat. – P. 66.
17. Ten pat. – P. 67.
18. Buhociu O. Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie : Totenklage – Burschenbünde und Weihnachtslieder – Hirtentänze und Heldenlieder. – Wiesbaden, 1974.
19. Kalevala / Vertė Just. Marcinkevičius. – Vilnius, 1972. – P. 65–67.
20. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Sudarė Norbertas Vėlius. – T. I. – Vilnius, 1996. – P. 266, 268.
21. Ten pat. – P. 595.

The accents in the semantics of the nine-horned deer

Nijolė LAURINKIENĖ

The nine-horned deer is one of the most interesting mythic images in Lithuanian calendar songs. It is the sign and symbol by which the coded sense is hidden. Its semantics might be disclosed by getting absorbed in the total system of the mythological information fixed in the texts of the songs as well as by comparing the deer with analogous mythologemes in other traditions.

In Lithuanian folk songs the deer is depicted as the nine-horned animal with the flame on its first horn and with hammering blacksmiths on its ninth horn. The image is featured in two types of the songs of those collecting alms (total of 44 variants). It is suspected that Christmas and the folklore related to it by the ancient layer have a correlation with the mytho-poetical attitude and the festivity the main function of which was the renewal of man and the world might have been meant by this. The image of the deer was also related to the revival of the world, the returning of the sun, and it was marked by some features of the world model characteristic of the ancient cosmology.

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius*

Gauta 1999 10 21
Iteikta spaudai 2000 02 14